

lenkori világ viszonyaihoz képest. Nem méltatja kellőképpen a marxista baloldalt, a kommunista, szocialista és munkáspártok politikai tevékenységének a jelentőségét. Elemzéseinek felületessége közvetlenül tükröződik stratégiai nézeteiben. Újabb írásaiban eltávolodott a rendszer dezintegrálódásának tételétől és a magánszemélyek önállósága azonnali biztosíthatóságának a téziséstől, amely pedig tudományos munkája egy adott szakaszában nagy szerepet játszott gondolatvilágában. A hatalomátvétel feltételeinek hiteles meghatározásával továbbra is adós maradt; nem dolgozta ki a hatalomváltás szervezeti előfeltételeinek kérdéskörét. E hiányosság miatt szakadék tátong stratégiája és a valóságos forradalmi stratégia alapelvei között.

Felmerül a kérdés: mi indokolja eszméinek oly meglepően széles körű elterjedését? Az érvényes válasznak föltétlenül azt is tartalmaznia kell, hogy Marcuse a gondolkodóknak abból a fajtájából való, aki a legátfogóbb elméleti konstrukciók építője, keményen és szenvedélyesen birkózik meg az elméleti kérdések legnehezebbjeivel, s vállalja a legégetőbben időszerű nagy kérdések megoldására irányuló kísérletek kockázatát. S van még valami: bírálatai és elemzései a tőkés rendszerről egy olyan pillanatban hatottak, amelyben a jelenkori kapitalizmus bizonyos tüneteinek hiteles marxista elemzése még nem bontakozott ki. Bizonyos tőkés országok, főként az Egyesült Államok, politikai vonatkozásban olyan szakasz felé tartottak, amelyben új módon jelentkeznek a forradalmi típusú követelések. Ez pedig lehetővé teszi a rendszer helyes és néha meglehetősen heves bírálását, amely azonban nem jut el a gyakorlati alkalmazásig. Marcuse álláspontja az ellentmondások felismerésének meggyőző tanúsága, ugyanakkor viszont magán viseli a gyakorlati tehetetlenség bélyegét. Népszerűsége a tiltakozó értelmiség körében az értelmiség lázadása és tehetetlensége egyidejűségének a jele. De annak is, hogy ez az értelmiség már jócskán eltávolodott rendszere értékítéleteitől, és kiutat keres. S azt hitte, hogy Marcuse műveiben választ talál gyötrő kérdéseire.

Andrei Marga

A külpolitika-tudomány tárgya és funkciói

Az alábbiakban kivonatossan ismertetjük Nicolae Șteflea *Teoria politicii externe — obiect și funcții* című, a *Viitorul social* 1973. 1. számában megjelent írását.

Szintetikus meghatározása szerint a külpolitika-elmélet lényegében a következők ismeretére kiterjedő rendszer: a külpolitika vezetési és döntési folyamatainak mechanizmusa; e folyamatok konkrét formái, alapelvei és célkitűzései, a külpolitika módszerei és végrehajtásának eszközei, fogalmai és intézményei.

Az analitikus meghatározás a külpolitika-elmélet körét a következők szerint határozza meg: 1. az állam külpolitikai funkcióinak rendszere (a relációk megszervezése más államokkal, államcsoportokkal és olyan népekkel vagy nemzetekkel, amelyek még nem nyerték el függetlenségüket; részvétel a nemzetközi intézmények tevékenységében és a nemzetközi kérdések megoldásában; a nemzeti érdekek érvényesítése, valamint azon alapelveké, amelyek a nemzetközi viszonyok, intézmények és jelenségek alapjai; az ország területének, függetlenségének és nemzeti szuverenitásának a védelme); 2. a bel- és külpolitikai, az objektív és szubjektív tényezők

dialektikája, a külpolitikai viszonyok alakulása; az említett tényezők természete és a külpolitikára gyakorolt hatásuk foka; 3. az állam külpolitikai érdekei és értérendje; 4. az állam külkapcsolatainak alapját alkotó politikai, jogi, etikai és axiológiai alapelvek és normák; 5. a külpolitika fővonala és alapvető célkitűzései; 6. a külpolitikai tevékenység vezetésének, tervezésének és ellenőrzésének elvei és konkrét módozatai; 7. a külpolitikai döntések kidolgozásának és végrehajtásának folyamata; e döntéseknél számbajövő tényezők, feltételek, módszerek, eszközök és hatékonyságuk; 8. a külkapcsolatok terén hatáskörrel felruházott belső kormányzati intézmények rendszere; 9. az állam más államokkal, állameszoportokkal és függetlenségüket még el nem nyert népekkel vagy nemzetekkel fenntartott kapcsolatainak konkrét formái; 10. az állam külpolitikai elmélete (az állam egységes koncepciója a külpolitika és nemzetközi viszonyok alapvető kérdéseiben).

A fenti meghatározások csupán előzetes és körülíró jellegűeknek tekinthetők, minthogy a külpolitika tudományként való tanulmányozásának gondolata még nem eléggé kikristályosodott. Hátravannak tehát azok a kutatások, amelyek az új tudományt mindenekelőtt pontosabban elhatárolják a többi társadalom- és politikai tudománytól.

A külpolitika-elmélet tárgyával kapcsolatban azonban néhány megállapítás máris indokoltnak tűnik.

1. Mint a különböző országok vezető osztályának politikai érdekeit szolgáló sajátos társadalomtudomány, a külpolitika-elmélet kifejezetten osztályjellegű. Mint-hogy elsődleges feladata a külpolitikai gyakorlat szolgálata, nem lehet semleges a politika és az ideológia viszonylatában. Semmiképpen sem lehet öncélú elméleti foglalatosság. A külpolitika teoretikusai egy bizonyos osztály, egy bizonyos társadalmi csoport — nézeteikben közvetve vagy közvetlenül tükröződő — érdekeinek kifejezői.

2. A két, egymástól különböző gazdasági és társadalmi-politikai rendszer létezésének tulajdoníthatóan nincs olyan külpolitika-elmélet, amely a két különböző rendszerbe tartozó államok érdekeit egyaránt szolgálhatná. Minőségi különbség van a marxista és a nem marxista külpolitika-elmélet között. Ez a különbség mégsem abszolútízható, s csak annyiban igazolt, amennyiben a problémák megközelítése és megoldása lényeges, a különböző politikai és világnézeti alapállások meghatározta különbségeket tartalmaz. Kétségtelenül helytelen volna úgy vélekedni, hogy kizárólag filozófiai alapjának tulajdoníthatóan a nem marxista politikai elmélet alkalmatlan bizonyos — többé-kevésbé kielégítő — megoldásokkal előhozakodni azokat a kérdéseket illetően, amelyek az államközi viszonyokban felmerülnek. Ellenkezőleg: figyelembe kell venni a nem marxista kutatók eredményeit, ami nem azt jelenti, hogy megfeleldkezhetünk a nem marxista külpolitika-elmélet osztályjellegű korlátairól.

3. A külpolitika-elmélet az általános, a sajátos és az egyedi egységeket félre- ismerhetetlenül nemzeti jellegű. A következő elemeket tartalmazza: az általánosakat, amelyek minden külpolitika-elméletben azonosak, a sajátosakat, amelyek közösek minden osztályalapra épülő elméletben, és az egyedieket, amelyeket minden ideológia nemzeti jellemzői határoznak meg.

4. A külpolitika-elmélet tárgya nem határolható körül egyszer s mindenkorra örökös érvénnyel: történelmi jellegű, a külpolitikai mechanizmus bonyolultságának növekedésével nagyobbodik, s természetesen a tárgy kutatása tökéletesedésének mértékében is egyre újabb jelenségekre terjed ki.

5. A külpolitika-elmélet a külügyi viszonyokat, intézményeket és jelenségeket a kategóriák és összefüggések logikai rendszerébe helyzetten tanulmányozza. Bizonyos külpolitikai ismeretek laza halmaza, a külügyek szervezése és vezetése

egyeb szabályainak és eljárásainak kidolgozása nem elégséges önálló tudományág kialakításához. A külpolitika-elmélet körébe tartoznak a külpolitika mechanizmusának kutatásában alkalmazott olyanszerű alapfogalmak, mint például „a nemzeti rendszer“, „a nemzetközi rendszer“, „a külkapcsolatok“, „a nemzetközi kapcsolatok“.

A külpolitika-elmélet tanulmányozta összefüggések két nagy csoportba sorolhatóak: az általános, illetve a partikuláris korrelációk. Az általános korrelációk példája: a külpolitikai tevékenység függése a belpolitikától, gazdasági, katonai tényezőktől. A partikulárisak példája: a külpolitikai tevékenységek kölcsönös összefüggése (amelyeknek felismerése a külpolitika alapelveiben, normáiban és vonalvezetésében tükröződik). Noha az alapelveket és a vonalvezetést a vezetésre és döntéshozatalra jogosult tényezők dolgozzák ki (tudati, szubjektív alkotások), ha tudományosan, a sajátos külpolitikai összefüggések alapján meghatározottak, s a gyakorlat igazolja őket, objektív tartalmúak, objektív törvények követelményeit tükrözik a fogalmak síkján. Gyakran megtörténik, hogy mind tételességükben, mind a gyakorlatban helyesnek bizonyulnak olyan külpolitikai alapelvek és célkitűzések is, amelyeknek törvényeit vagy korrelációit tudományosan még nem fogalmazták meg, és nem is tanulmányozták kellőképpen. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a külpolitika területén ható törvények valóságukat az érzékelhető formák sokaságában érvényesítik. Ez azonban nem teszi fölöslegessé az alapelvek és a célkitűzések elméleti tisztázását és megfogalmazását.

6. A külpolitika fogalmainak és összefüggésrendszereinek meghatározása felveti a külpolitikai ismétlődések tartalmának és formáinak a problémáját. Vannak a valóságnak körei, amelyekben az ismétlődés nem azonosságot, hanem csupán hasonlóságot jelent. Sok módszertani nehézségbe ütköztek azok a — gyéren előfordult — kísérletezések (mint például a geopolitika), amelyek a külpolitika fogalmainak és korrelációinak rendszerét az azonosság értelmében felfogott ismétlődés kategóriájára próbálták építeni. A külkapcsolatokra vonatkozó „alapkutatások“ bizonyossága szerint egyetlen külpolitikai cselekvés sem tekinthető valamely régebbi megismétlődésének. E nehézség leküzdését lehetővé teszi az ismétlődés fogalmának materialista-dialektikus értelmezése. Az általános, az ismétlődő feltárása egyik előfeltétele a külpolitika-elmélet tárgya pontosabb körülhatárolhatóságának.

7. A külpolitika-elmélet keretében a következő kérdések kutatása lehetséges és szükséges: a külpolitikai folyamatok objektív és szubjektív tényezőinek kölcsönhatása; az általános, a partikuláris, az egyedi a külpolitikában; a tervezés és a prognózis sajátosságai, a „ráfordítás—kockázat“-viszony, a kollektív vezetés és a consensus sajátosságai; a törvényhozó, illetve végrehajtó hatalom, a politikai pártok szerepe; az információelmélet és a külpolitika; a propaganda és a külpolitika; a külföldi és a belföldi közvélemény befolyása és szerepe; az érdekek és az értékítéletek szerepe a külpolitika alapelveinek, normáinak, vonalvezetésének és célkitűzésének megokolásában és megfogalmazásában; a célok és az objektív követelmények, a célok és a lehetőségek viszonya; az állam eszközei külpolitikai céljainak megvalósítására, a külpolitikai cselekvések motivációja; a külpolitika önálló eszközei (diplomácia); a vezetési és döntési folyamatok meghatározottsága; a vezetés és a döntéshozatal szakaszai, stratégiájának és taktikájának sajátosságai; a játékelmélet alkalmazása a döntéshozatalban.

Lényegében megismerő, értelmező, axiológiai (értéktani), előrejelzési, praxeológiai (cselekvéstani) funkciók betöltésére hivatott a külpolitika-elmélet.

A megismerő funkció nem terjed ki a külpolitikai viszonyok, intézmények és jelenségek minden vonatkozására, s minőségileg különbözik az empirikus megismeréstől. Több más tudomány is foglalkozik külpolitikai kérdésekkel, de a külpolitika-

elmélet az, amely — tulajdonképpen még nem eléggé kidolgozott — sajátos szempontok alapján egységesen és rendszeresen, a látszatot kritikailag átszűrve foglalkozik velük, az empirikus szemlélet meghaladása során strukturálásra és maximális információmennyiség egységbefoglalására törekszik. A tapasztalati tényekben való lehorgonyzás lehetetlenné tenné a globális, rendszeres és nyílt megismerést. A kutatás megköveteli a problémák általánosabb felvetését, egy olyan keret kialakítását, amelybe új szempontok is beilleszthetők, hogy lehetővé váljék új feltevések és új következtetések megfogalmazása.

Az értelmező módszerek közül a hagyományosak még jó ideig eredményesek lehetnek a külpolitika tanulmányozásában. Valószínű azonban, hogy a legcélravezetőbb a hagyományos módszerek és a rendszerelmélet módszereinek egyeztetése lehetne.

A külpolitika-elmélet a mechanizmusok leírása és megmagyarázása mellett értékítéletek kidolgozására is hivatott. Az értékítélet fontossága cselekvéstani síkon is megnyilvánul. Azoknak az értékrendeknek a megszabásáról van szó, amelyek lehetővé teszik azoknak a módszereknek a megállapítását, amelyeknek alkalmazása kívánatos, vagy éppen ellenkezőleg, nemkívánatos az államközi viszonyokban.

Valamely külpolitikai cselekvésre vonatkozó értékítélet nem azonos a cselekvés oksági magyarázatával. Az értékítélet magán viseli a pártosság jegyét. A külpolitika-elméleti kutatások felhasználhatóságának egyik feltétele, hogy helyesen ítélkezzék az elvek, módszerek, eszközök hasznossága vagy megengedhetetlensége tekintetében is.

A külpolitika-elmélet és a külpolitikai gyakorlat egymáshoz viszonyulásában két jellemző szem előtt tartása elengedhetetlen: a) az elmélet nem érheti be a valóság értelmezésével, hozzá kell járulnia megváltoztatásához is; b) a gyakorlat támaszt követelményeket az elmélet iránt. A külpolitika-elmélet létjogosultságát főként az biztosítja, hogy a vezetésre és döntésre jogosultak hasznára tudásanyagot halmoz fel és esetenként érvényes megoldásokat sugall. Igaz, a felajánlott megoldásoknak gyakorlatba ültetésük előtt ki kell állniuk a külpolitikai doktrína próbáját. A cselekvéstani funkció mindenesetre a voluntarista vagy szubjektivisták irányzatok ellensúlyozására és kiküszöbölésére is hivatott. Fontosságát az tanúsítja, hogy ha az elmélet művelői nem is befolyásolhatják minden esetben a döntéshozatalt, a hibás tézisek, ha alkalmazzák őket, mindenképpen károsan befolyásolhatják az események alakulását. A külpolitika tanulmányozásának cselekvéstani célszerűsége megvalósul, ha a külpolitikai gyakorlathoz, a társadalmi szükségletekhez igazodik, ha tudományos filozófiai nézetre alapoz, szem előtt tartja a nemzetközi etika alapelveit, valamint a nemzetközi jogot, ha a többi társadalom- és politikatudomány eredményeire épít. Az elkerülendő hibák sorában szerepel a pragmatizmus kísértésének való engedés, a múltbeli tapasztalatok fontosságának túlértékelése, a „politikai intuíció“ jelentőségének eltűlése.

F. L.